

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МЕДИКО – ПРИРОДНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з навчально-методичної та
наукової роботи Зоря А.Б.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність: 053 Психологія

Освітня програма: Психологія

Миколаїв, 2022

Робоча програма освітньої компоненти «ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю
053 Психологія, ОП Психологія

Робоча програма навчальної дисципліни «ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»
погоджено на засіданні кафедри

Протокол № 1 від «30» серпня 2022 р.

Завідувач кафедри Петьков В.А.

Робоча програма навчальної дисципліни «ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»
погоджено на Вченій раді університету

Протокол № 1 від «30» серпня 2022 р.

Голова ВР Волков М.А.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		очна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»	Нормативна	
Мова викладання – Українська мова Загальна кількість годин – 120	Спеціальність: 053 «Психологія»	Рік підготовки:	
		4-й	4-й
		Семестр	
		6-й	6-й
Тижневих годин для: ОФН– 4 ЗФН – 14, 10	Ступінь вищої освіти: бакалавр	Лекції	
		28 год.	14 год.
		Практичні	
		28 год.	10 год.
		Лабораторні	
		- год.	
		Самостійна робота	
64 год.	96 год.		
Вид контролю: іспит			

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для очної форми навчання 120 – год.: 56 год. – аудиторні заняття, 64 год. – самостійна робота (44% до 56 %).

для заочної форми навчання – 120 год.: 24 год. – аудиторні заняття, 96 год. – самостійна робота (20 % до 80 %).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу – ознайомлення студентів з базовими принципами теоріями, поняттями психосоматики; розкриття змісту, причин, механізмів, проявів та наслідків психосоматичних захворювань; формувати у майбутніх психологів навичок діагностичної, профілактичної та психологічної допомоги психосоматичним хворим, а також познайомити студентів з основами однієї з фундаментальних природничо-наукових дисциплін психології – генетикою поведінки

Завдання курсу:

- розкрити змісту базових теоретичних засад психосоматики;
- ознайомити студентів з аспектами прояву різних психосоматичних захворювань, чинниками та механізмами їх виникнення;
- ознайомити з психологічними методами діагностики та психотерапії психосоматичних хворих.

I. Загальні:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

II. Фахові:

ФК 08. Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову).

ФК 09. Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну роботу відповідно до запиту.

ФК 12. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

У ході вивчення навчальної дисципліни можливо досягнути таких програмних результатів:

ПРН 1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання .

ПРН 2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань для розуміння спеціальних розділів психології з метою майбутньої спеціалізації та освоєння міждисциплінарного зв'язку.

ПРН 4. Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами досліджень і аналізу літературних джерел, включаючи спеціальну термінологію для проведення дослідження.

ПРН 10. Формулювати думку логічно, доступно, дискутувати, відстоювати власну позицію, модифікувати висловлювання відповідно до особливостей співрозмовника в умовах міжособистісної взаємодії.

ПРН 11. Складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій.

ПРН. 19. Враховувати індивідуальну варіативність становлення людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться: 120 год. / 4 кредити ECTS.

3. Програма навчальної дисципліни

КРЕДИТ 1.

Тема 1. Психосоматика: визначення поняття

Загальні РІСД психосоматики, визначення, симптоми. Психосоматичні теорії та моделі. Стратегії поведінки при стресі

Тема 2. Хвороби органів дихання. Серцево-судинні захворювання.

Бронхіальна астма. Синдром гіпервентиляції. Есенціальна гіпертонія. Ішемічна хвороба серця та інфаркт міокарда. Кардіофобічний невроз. Порушення серцевого ритму.

КРЕДИТ 2.

Тема 3. Хвороби ендокринної системи. Головний біль.

Гіпотиреоз. Гіпертиреоз. Цукровий діабет. Головний біль напруги. Мігрень

Тема 4. Психосоматика харчової поведінки.

Ожиріння. Нервова анорексія. Булімія.

Тема 5. Шлунково-кишкові захворювання.

Виразка шлунка і дванадцятипалої кишки. Запори. Емоційна діарея. «Синдром подразненого кишечника». Виразковий коліт і хвороба Крона. Порушення ковтання.

КРЕДИТ 3.

Тема 6. Шкірні захворювання. Хвороби опорно-рухового апарату

Кропив'янка. Атопічний нейродерміт (ендогенна екзема): аногенітальний свербіж, околоротової дерматит. Картина особистості при шкірних захворюваннях. Ревматичні ураження м'яких тканин. Симптоми остеохондрозу. Ревматоїдний артрит

Тема 7. Гінекологічні захворювання

Рак молочної залози. Викорінення матки. Первинна аменорея. Вторинна аменорея. Дисменорея і передменструальний синдром. Функціональні порушення в області гіпогастрії. Менархе і клімакс. Функціональна (психосоматична) стерильність. Психосоматичні аспекти при гетерологічних і екстракорпоральному заплідненні. Психосоматика спонтанного абортів і передчасних пологів. Хибна вагітність.

Тема 8. Онкологічні захворювання. Інфекційні хвороби

Картина особистості онкохворого. Психотерапія онкохворого. Застуди. Простий герпес. Ангіна. Туберкульоз. Психотерапія при інфекційних захворюваннях

КРЕДИТ 4.

Тема 9. Психогенетика як наукова дисципліна.

Предмет, розділи, методи психогенетики. Основні етапи психогенетики. Основні поняття і терміни сучасної генетики. Закони Менделя. Взаємодія генів. Хромосомна теорія спадковості. Методи психогенетичних досліджень.

Тема 10. Генетика психічних розладів. Розумова відсталість

Олігофренія та її форми. Генетичні основи аномалій поведінки. Психофізіологічні дослідження інтелекту. Генетично зумовлені дефекти зору. Генетично зумовлені дефекти слуху. Генетично зумовлені дефекти смаку.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин											
	очна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Кредит 1												
Тема 1. Психосоматика: визначення поняття	14	2	2			10	14	2				12
Тема 2. Хвороби органів дихання. Серцево-судинні захворювання.	16	4	4			8	16		2			14
Всього за кредитом 1.	30	6	6			18	30	2	2			26
Кредит 2												
Тема 3. Хвороби ендокринної системи. Головний біль	14	4	4			6	10	2				8
Тема 4. Психосоматика харчової поведінки.	8	2	2			4	10		2			8
Тема 5 Шлунково-кишкові захворювання.	8	2	2			4	10	2				8
Всього за кредитом 2.	30	8	8			14	30	4	2			24
Кредит 3												
Тема 6. Шкірні захворювання. Хвороби опорно-рухового апарату	12	4	2			6	10	2				8
Тема 7. Гінекологічні захворювання	8	2	2			4	10		2			8
Тема 8. Онкологічні захворювання. Інфекційні хвороби	10	2	4			4	10	2				8
Всього за кредитом 3.	30	8	8			14	30	4	2			24
Кредит 4												
Тема 9. Психогенетика як наукова дисципліна.	14	2	2			10	14	2	2			10
Тема 10. Генетика психічних розладів. Розумова відсталість	16	4	4			8	16	2	2			12
Всього за кредитом 4.	30	6	6			18	30	4	4			22
Всього	120	28	28			64	120	14	10			96

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ОФН	ЗФН
1	Тема 1. Психосоматика: визначення поняття.	2	
2	Тема 2. Хвороби органів дихання. Серцево-судинні захворювання.	4	2
3	Тема 3. Хвороби ендокринної системи. Головний біль.	4	
4	Тема 4. Психосоматика харчової поведінки.	2	2
5	Тема 5. Шлунково-кишкові захворювання.	2	
6	Тема 6. Шкірні захворювання. Хвороби опорно-рухового апарату.	2	
7	Тема 7. Гінекологічні захворювання.	2	2
8	Тема 8. Онкологічні захворювання. Інфекційні хвороби.	4	
9	Тема 9. Психогенетика як наукова дисципліна.	2	2
10	Тема 10. Генетика психічних розладів. Розумова відсталість.	4	2
Всього		28	10

7. Теми лабораторних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
	Не передбачено навчальним планом	

8. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ОФН	ЗФН
1	Тема 1. Психосоматика: визначення поняття.	10	12
2	Тема 2. Хвороби органів дихання. Серцево-судинні захворювання.	8	14
3	Тема 3. Хвороби ендокринної системи. Головний біль.	6	8
4	Тема 4. Психосоматика харчової поведінки.	4	8
5	Тема 5. Шлунково-кишкові захворювання.	4	8
6	Тема 6. Шкірні захворювання. Хвороби опорно-рухового апарату.	6	8
7	Тема 7. Гінекологічні захворювання.	4	8
8	Тема 8. Онкологічні захворювання. Інфекційні хвороби.	4	8
9	Тема 9. Психогенетика як наукова дисципліна.	10	10
10	Тема 10. Генетика психічних розладів. Розумова відсталість.	8	12
Всього		64	96

9. Методи навчання

Традиційні методи навчання:

– пояснювально-ілюстративний метод – студенти отримують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, через електронний посібник в «готовому» вигляді. Сприймаючи й осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення; застосовується для передачі великого масиву інформації;

– репродуктивний метод – застосування вивченого на основі зразка або правила, діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто дія виконується на основі інструкцій, приписів, правил в аналогічних, подібних з показаним зразком ситуаціях;

– метод проблемного викладу – використовуючи різноманітні джерела й засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальне завдання, а потім, розкриваючи систему доказів, порівнюючи точки зору, різні підходи, показує спосіб вирішення поставленого завдання, студенти як би стають свідками й співучасниками наукового пошуку;

– частково-пошуковий, або евристичний, метод – організація активного пошуку рішення висунутих у навчанні (або самостійно сформульованих) пізнавальних завдань або під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок, процес мислення набуває продуктивного характеру, але при цьому поетапно направляється й контролюється педагогом або самими студентами на основі роботи над програмами (у тому числі й комп'ютерними) і навчальними посібниками, найчастіше застосовується як спосіб активізації мислення, порушення інтересу до пізнання на практичних заняттях і колоквиумах;

– дослідницький метод – після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань і короткого усного або письмового інструктажу студенти самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження й вимірювання й виконують інші дії пошукового характеру; ініціатива, самостійність, творчий пошук проявляються в дослідницькій діяльності найбільш повно.

Активні методи навчання:

– практичні вправи, у процесі виконання яких студенти моделюють свої дії у різних навчальних і виховних ситуаціях майбутньої професійної діяльності;

– аналіз конкретних ситуацій як індивідуально, так і в малих навчальних групах (6-8 осіб), у ході розбору яких студенти не тільки вчаться формулювати проблеми й ухвалювати рішення щодо них, але й виробляють ряд важливих навичок в області міжособистісної комунікації, групової роботи й лідерства;

– робота в малих навчальних групах, у ході якої студенти виконують практичні вправи, розбирають конкретні ситуації, готують групові проекти й беруть участь у ділових іграх; така робота допомагає студентам освоювати рольову поведінку, учитися ефективному спілкуванню й обміну досвідом, виробляти лідерські якості.

– ділові ігри носять комплексний характер і проводяться для студентів на основі закордонних методик, сприяючи більш глибокому розумінню й ефективному закріпленню вивчених ними дисциплін.

– Широко використовуються методи відео й комп'ютерної комунікації.

10. Методи контролю

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за кредитно-трансферною системою здійснюється шляхом поточного, кредитного, підсумкового (семестрового) контролю за 100-бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

Комплексна діагностика знань, умінь та навичок студентів з дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного і підсумкового контролю знань (іспиту).

Форма поточного контролю – усне опитування, тестування на практичних заняттях, виконання індивідуальних завдань.

Періодична форма контролю – виконання комплексних контрольних робіт, розробка проектів, колоквіуми, творчі роботи.

Форма підсумкового контролю – іспит на основі суми балів набраних за кожний кредит та складання власне іспиту.

Критеріями оцінювання є:

а) при усних відповідях: повнота розкриття питання; логіка викладення, культура мови; впевненість, емоційність та аргументованість; використання основної та додаткової літератури; аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки;

б) при виконанні письмових завдань: повнота розкриття питання; цілісність, систематичність, логічна послідовність, уміння формулювати висновки; акуратність оформлення письмової роботи; підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки.

Розподіл балів, які отримують студенти

Розподіл балів, які отримують студенти під час аудиторних занять та самостійної роботи впродовж семестру, наведений в таблиці.

Під час заліку застосовується наступна шкала оцінювання:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Перелік питань до іспиту

1. Визначити поняття психосоматики.
2. Історія виникнення психосоматичних теорій і моделей.
3. Поняття алекситимії.
4. Розповісти про стратегії поведінки при стресі.
5. Визначити типи і стратегії копінг-поведінки та стилів поведінки.
6. Алгоритм проведення діагностичної бесіди.
7. Психологічні тести в психосоматичній практиці.
8. Конверсійна теорія З. Фрейда.
9. Модель вегетативних неврозів та векторна теорія Ф. Александера.
10. Психосоматична медицина А. Данбар.
11. Его-психологія Х. Кохута у психосоматиці.
12. Концепція десоматизації М. Шура.
13. Аналітична психологія К. Юнга у психосоматиці.
14. Тілесно-орієнтована психологія В. Райха у психосоматиці.
15. Неофрейдисти: К. Хорні, А. Адлер та інші.
16. Психофізіологічні концепції: ідеї І.М. Сеченова, Г. Сельє.
17. Психосоматичні захворювання в межах гуманістичних концепцій: К. Роджерс, А. Маслоу.
18. Транзактний аналіз Е. Берна.
19. Біхевіористичний підхід у психосоматиці.
20. Когнітивістський підхід у психосоматиці.
21. Концепція алекситимії П. Сіфеноса.
22. Теорія Я. Морено.
23. Психологічні тести в психосоматичній практиці.
24. Особливості психосоматичних розладів і методів психотерапії у дитячому віці.
25. Картина особистості при психосоматичних порушеннях органів дихання.
26. Методи психотерапії, що застосовуються при лікуванні психосоматичних захворювань органів дихання.
27. Психосоматичні захворювання серцево-судинної системи. Картина особистості.
28. Особливості психотерапії при захворюваннях серцево-судинної системи.
29. Особливості особистості при психосоматичних захворюваннях шлунково-кишкового тракту.
30. Нервова анорексія і булімія. Психосоматичні особливості.
31. Психосоматичний аспект ожиріння.
32. Психосоматичні аспекти хвороб щитовидної залози. Картина особистості.
33. Види і методики психотерапії, що використовуються в роботі з пацієнтами з хворобами щитоподібної залози.
34. Цукровий діабет. Картина особистості і види психотерапії.

35. Картина особистості при психосоматичних захворюваннях шкіри.
36. Психосоматичні захворювання, пов'язані з репродуктивною функцією жінки. Умови виникнення і методи психотерапевтичної допомоги.
37. Психосоматичні захворювання опорно-рухової системи. Картина особистості.
38. Види головного болю. Особливості особистості та механізм формування больових відчуттів.
39. Методи психотерапії, що застосовуються при функціональних головних болях.
40. Картина особистості і клінічна картина психовегетативних розладів.
41. Психотерапевтичні методи корекції психовегетативних порушень. .
42. Психосоматичні аспекти депресивних розладів.
43. Картина особистості та особливості психотерапевтичної роботи з різними формами депресивних розладів.
44. Психосоматичні аспекти інфекційних захворювань. Виникнення і перебіг цих розладів.
45. Особливості психосоматичних порушень при онкологічних захворюваннях.
46. Психічні хвороби похилого віку і спадковість.
47. Визначити поняття генетичної психології.
48. Сформулюйте закони Менделя.
49. Охарактеризуйте поняття спадковості.
50. Предмет і завдання психогенетики.
51. Охарактеризуйте близнюковий метод.
52. Охарактеризуйте метод усиновлених дітей.
53. Охарактеризуйте генеалогічний метод.
54. Охарактеризуйте коефіцієнт наслідування.
55. Охарактеризуйте компоненти дисперсії середовища.
56. Фактори середовища які призводять до розумової відсталості.
57. Вплив близькосторіднених шлюбів на прояв захворювання на олігофренію.
58. Охарактеризуйте форми олігофренії.
59. Охарактеризуйте геномні і хромосомні мутації.
60. Охарактеризуйте синдром Дауна.
61. Охарактеризуйте аутизм.
62. Охарактеризуйте явище домінування.
63. Форми мінливості.
64. Охарактеризуйте відмінності в спадковості біполярної і уніполярної форми депресії.
65. Охарактеризуйте дислексію.
66. Охарактеризуйте синдром порушення уваги в поєднанні з гіперактивністю.
67. Перерахуйте відомі генетично обумовлені фактори ризику алкоголізму.

68. Випадки кольорової сліпоти, що пов'язана з аутосомною спадковістю.
69. Наведіть приклади генетично-обумовлених дефектів сприйняття смаку. Їх вплив на поведінку.
70. Гомосексуалізм і генетична схильність.
71. Охарактеризуйте причини мутацій.
72. Хвороби, які передаються зчеплено зі статтю.
73. Наведіть приклади мутацій, які впливають на слухову сенсорну систему.
74. Психогенетика окремих здібностей.
75. Генетичні, вікові й статеві особливості особистост.
76. Назвіть фактори середовища, які впливають на розвиток таланту і здібностей.
77. Наведіть приклад генної мутації, яка пов'язана з підвищеною агресивністю.
78. Охарактеризуйте аносмію та внаслідок чого вона виникає.
79. Психогенетика інтелекту.
80. Охарактеризуйте явище емергенеза.
81. Охарактеризуйте ефект Флінна.
82. Фактори середовища можуть впливати на коефіцієнт інтелекту.
83. Охарактеризуйте спадковість коефіцієнта інтелекту.
84. Загальний або генеральний фактор інтелекту.
85. Генетика аутизму.
86. Генетика маніакально-депресивних психозів.
87. Генетика депресії.
88. Генетика шизофренії.
89. Генетика девіантної поведінки.
90. Сучасні проблеми психології індивідуальності, актуальні для психогенетики.

11. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичний комплекс с дисципліни «Основи психосоматики та генетична психологія».
2. Опорний конспект з лекцій та тем практичних занять с дисципліни «Основи психосоматики та генетична психологія».

12. Рекомендована література

Основна

1. Александров А.А. Психогенетика: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.
2. Вітенко І. С. Медична психологія: підручник / І. С. Вітенко.- К.: Здоров'я, 2007.- 208 с.
3. Губенко І. Я. Основи загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособового спілкування / І. Я. Губенко, О. С. Карнацька, О. Т. Шевченко.- К.: Медицина, 2018.- 312 с.
4. Максименко С. Д. Медична психологія: підручник /С. Д. Максименко.- К.: Нова

книга, 2008.- 520 с.

5. Маруненко І.М., Неведомська Є.О. Біологія людини з основами генетики: Посібник для лабор. і сам ост. робіт для студ. небіол. спец. вищ. пед. навч. закл. - К.: КМПУ, 2008.- 98 с.

6. Маруненко І.М., Неведомська Є.О., Бобрицька В.І., З.Ф. Сіверс Основи генетики людини: Навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. закл. - К.: КМПУ, 2006.- 170 с.

7. Москаленко В.Д., Полтавец В.И. Генетические основы алькогольнозависимого поведения человека // Успехи современной генетики. – Вып. 17. – М.: Наука, 1991. – С. 191-206.

8. Пішак В.П., Мещішен І.Ф., Пішак О.В., Мислицький В.Ф. Основи медичної генетики: - Чернівці: Мед. Академія 2000. – 248 с.

Додаткова

1. Александров А.А. Психогенетика: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. – 192 с.

2. Бердишев Г.Б., Криворучко І.Ф. Медична генетика. К.: Вища школа. – 1993. – 143 с.

3. Атраментова Л. А. Введение в психогенетику : учеб. пособие / Л. А. Антраментова, О. В. Филиппова. - 3-е изд. — М.: Флинта : МПСИ, 2008. –472 с : ил . — ISBN 978-5- 89349-656-7

4. Егорова М.С., Кочубей Б.И., Малых С.Б. и др. Роль среды и наследственности в формировании индивидуальности человека : Монография / под ред. И. В. Равич-Щербо.

5. Москаленко В.Д., Полтавец В.И. Генетические основы алькогольнозависимого поведения человека // Успехи современной генетики. – Вып. 17. – М.: Наука, 1991. – С. 191-206.

6. Равич-Щербо И.В., Марютина Т.М., Григоренко Е.Л. Психогенетика. – М.: Аспект- Пресс, 1999.

7. Фогель Ф., Мотульски А. Генетика человека: В 3т. – М.: Мир, 1990.

8. Эфроимсон В.П. Загадка гениальности. – М.: Знание, 1991.

9. Эфроимсон В.П., Блюмина М.Г. Генетика олигофрений, психозов, эпилепсий. – М.: Медицина, 1978.

Інформаційні ресурси:

1. uk.wikipedia.org/wiki

2. www.newikis.com/uk/wiki

3. ddpu.drohobych.net/departments/sgf

4. <http://makhnii-history.blogspot.com>

5. www.StudFiles.ru/preview/5010285